

INTEGRITATE ȘI LIBERTATE DE CONȘTIINȚĂ ÎN PRAXIOLOGIA CREDO-BAPTISMALĂ

Drd. Ruben OLOGEANU

Universitatea din București

Școala Doctorală de Teologie și Studii Religioase

rubenologeanu@gmail.com

Abstract: Integrity and Freedom of Conscience in Credo-Baptismal Praxiology

In this article we will explore the way in which community-validated baptismal praxiology is a true exercise of individual integrity and freedom. In credo-baptismal praxiology, the validity of the act itself is given by both the individual and the community, and baptism, in addition to the theological valences, also has an ethnographic dimension that cannot be overlooked. We will explore, for this reason, how the Early Church understood to relate to this universally accepted practice, but also how it has evolved over time. At the same time, we will briefly present the points of convergence as expressed in the document Baptism, Eucharist and Ministry, but also the reactions of some theologians regarding this document.

Keywords: *baptism, ethnography, integrity, freedom of conscience*

Introducere

Într-un discurs ținut în anul 1989 și care a fost publicat ulterior, Rowan Williams definea integritatea limbajului teologic drept „abilitatea de a comunica într-un mod care oferă posibilitatea de a primi răspuns.”¹ Integritatea, operează, în general, cu axiome verificabile. Totodată ea operează într-un cadru în care sunt posibile transmutări de orice natură. În cazul

1 Rowan Williams, „Theological Integrity”, *New Blackfriars* 72, nr. 847 (martie 1991): 140–51.

nostru, praxiologia credo-baptismală reprezintă un veritabil exercițiu al integrității individuale în care axiomele nu doar că sunt verificabile, ci și validate comunitar.

În materialul de față vom explora modul în care elementele baptismale prezente în istoriografia bisericii primare oferă o perspectivă teologică ce poate fi valorificată etnografic pentru înțelegerea modului în care diferitele tradiții eclesiale o au cu privire la botez și mai ales, dată fiind tema noastră, modul în care aceste practici oferă un cadru generic pentru înțelegerea modului în care biserica a înțeles să valorifice integritatea individului și libertatea de conștiință a acestuia.²

Vom identifica modul în care Biserica Primară s-a raportat la botez și care au fost acele practici și elemente specifice care au fost reconsiderate de-a lungul vremii, menținute sau abandonate. Din prima categorie face parte trecerea de la o formulă binitariană a botezului la cea trinitariană. Din categoria practicilor care au fost menținute ne referim aici, printre altele, la universalitatea acestui act în cadrul bisericii creștine. Iar în cazul practicilor care au fost abandonate de către biserică ne referim la botezarea catehumenilor în lipsa oricărui element vestimentar. Astăzi practica este ca cei care primesc botezul credinței să o facă intrând înveșmântați în haine de cele mai multe ori de culoare albă.

Vom analiza, de asemenea, modul întreit în care s-a efectuat botezul: afundare, stropire sau prin turnarea apei pe capul convertitului precum și locul de desfășurare și pregătirea premergătoare actului în sine. Remarcăm în decursul istoriei o evoluție liturgică semnificativă a actului pe măsură ce ne îndepărtăm de praxiologia primului secol descrisă în Didahii. La amplitudinea acestui act liturgic au contribuit, în mod evident, teologii primelor secole care prin contribuții personale au mărit valoarea sacramentală a botezului.

În ultima parte a lucrării vom observa care sunt elementele de convergență în ceea ce privește înțelegerea botezului așa cum au fost ele enunțate în documentul *Botez, Euharistie și Slujire* și care au fost reacțiile

2 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Libertatea religioasă – temelie a demnității umane", în Daniela Ioana Bordeianu, Erika Androne, Nelu Burcea, *Manual pentru liderul Departamentului de Libertate religioasă*, Casa de editură "Viață și Sănătate", București, 2013, 210-215; Idem, "Key aspects of the Freedom of Conscience", în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Ioan-Gheorghe Rotaru, Dragoș Mușat (eds.), Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2016, 30-37; Idem, "Religious liberty – a natural human right", în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2015, 595-608.

baptiste în privința acestui text al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Dată fiind amploarea reacțiilor, ne vom mărgini la o scurtă trecere în revistă a elementelor care contribuie la o înțelegere unitară a botezului din punct de vedere etnografic și teologic.

Crez sau mărturisire

Botezul este înfăptuit conform uzanțelor după ce neofitul, în cazul credo-baptismului, afirmă aderența la un set de norme înțelese în termenii crezului sau ai mărturisirii. În cazul pedobaptismului lucrurile diferă ușor în sensul că asumarea o face o persoană (tutore, *sponsor*³) aleasă în prealabil și care își asumă și rolul de îndrumător spiritual totodată.

Jaroslav Pelikan, semnalează⁴ faptul că deși sunt corelative, între crez și mărturisire există totuși diferențe care depășesc simpla barieră semantică. Crezul prevalează doar din punct de vedere cronologic⁵ în fața mărturisirii, aceasta derivând din primul termen în sensul că reprezintă o sinteză comunicabilă a unor adevăruri acceptate. Mărturisirea de credință nu este sub nicio formă inferioară doctrinei exprimate prin intermediul crezurilor.

Dat fiind faptul că tradiția eclezială protestantă de care aparține și mișcarea baptistă⁶ preferă termenul de *mărturisire*⁷ în locul *crezului*, iar pe alocuri chiar *afirmare*,⁸ vom utiliza în cele ce urmează terminologia consacrată de teologii Reformei.

Înainte de botez, catehumenii treceau printr-un proces de pregătire⁹ urmând ca aceștia să fie botezați în numele Sfintei Treimi.¹⁰ Deși aceasta

3 Robin Jensen, *Living Water: Images, Symbols, and Settings of Early Christian Baptism* (Brill, 2010), 157.

4 Jaroslav Pelikan, *Credo: ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință* (Iași: Polirom, 2010), 61–83. Martin Hengel, „Confessing and Confession”, în *Earliest Christian History: History, Literature, and Theology. Essays from the Tyndale Fellowship in Honor of Martin Hengel*, ed. Michael F. Bird și Jason Maston, *Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2.Reihe* (Mohr Siebeck, 2012), 589–623.

5 Pelikan, 84-105.

6 Bill J. Leonard, „Baptist Beliefs and Practices”, în *Baptists in America* (Columbia University Press, 2005), 65–90.

7 Pelikan, *Credo: ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință*, 71.

8 Pelikan, 66.

9 Jensen, *Living Water*, 33.

10 Dumitru Fecioru, trad., „Învățătură a celor doisprezece apostoli”, în *Scrierile Părinților Apostolici* (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995), 15–38.

este formula care a ajuns până la noi, Jaroslav Pelikan, reputatul istoric al Bisericii amintește și de botezuri care au fost făcute folosind formule binitare¹¹ care au fost ulterior abandonate în favoarea formulei trinitariene.

Procesul botezului este descris inițial în *Didahii*¹², text considerat „manualul rânduielilor Bisericii Primare”¹³, iar ulterior, Părinții Bisericii și-au adus contribuția cu privire la înțelegerea, teologia și desfășurarea botezului. Cu timpul, praxiologia nu a rămas statică, ci a trecut printr-o serie de îmbunătățiri menite să îi confere actului botezului o anvergură liturgică mai amplă. Evident transformarea nu a fost imediată, ci a fost treptată. Dacă inițial actul botezului era, conform recomandărilor părinților apostolici făcut într-o apă curgătoare sau vie¹⁴, ulterior, practica suferă modificări și apar primele botezuri interioare în baptistiere special amenajate pentru acest scop¹⁵ începând cel mai probabil în see colul al treilea sau chiar mai târziu după unii istorici ai bisericii precum Everett Ferguson¹⁶. În sprijinul acestei afirmații stau și cele mai vechi reprezentări baptismale¹⁷, și vorbim aici despre fresce, mozaicuri sau alte tipuri de materiale vizuale care ilustrează botezurile care au loc în apele curgătoare. Evident, deși nu putem dogmatiza foarte mult aceste reprezentări baptismale dat fiind faptul că ele trebuie să se alinieze în secolele IV-V liniei teologico-spațiale, ele conferă totuși validitate praxiologică valorificabilă etnografic.

Cu timpul, chiar și apa trece prin procesul sfințirii¹⁸, în special acolo unde vorbim despre botezuri făcute în interior întrucât, în cuvintele lui Ciprian pentru ca o apă să poată curăți păcatele trebuie să fie mai

11 Larry W. Hurtado, *At the Origins of Christian Worship: The Context and Character of Earliest Christian Devotion* (Grand Rapids, Mich: Wm. B. Eerdmans-Lightning Source, 2000), 63–97. Mich: Wm. B. Eerdmans-Lightning Source, 2000 Pelikan, *Credo: ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință*, 327.

12 Fecioru, „Învățătură a celor doisprezece apostoli”.

13 William Varner, *The Way of the Didache: The First Christian Handbook: The First Christian Handbook* (Lanham, Md: University Press of America, 2007), 3. Nancy Pardee, *The Genre and Development of the Didache: A Text-Linguistic Analysis*, Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2.Reihe (Book 339) (Mohr Siebeck, 2012), 31.

14 Fecioru, „Învățătură a celor doisprezece apostoli”, 15–38.

15 Jensen, *Living Water*, 179–232.

16 Everett Ferguson, *Baptism in the Early Church* (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2009), part. VII.

17 Robin M. Jensen, *Face to Face: Portraits of the Divine in Early Christianity* (Fortress Press, 2004), 162. Jensen, *Living Water*, 129.

18 Jensen, *Living Water*, 135.

întâi curățită și sfințită de episcop¹⁹. De asemenea, dacă inițial botezul urma imediat după convertire și catehizare, în timp s-a ajuns la situații în care cei convertiți la creștinism primeau botezul abia pe patul de moarte.²⁰ Evident, aici motivațiile aveau deja o strânsă legătură cu înțelegerea botezului într-o cheie cu puternice valențe sacramentale.

Locul pentru botez

Odată cu oficializarea creștinismului în Imperiul Roman, au început să apară tot mai frecvent și clădiri special destinate întâlnirilor oficiale ale bisericii nou acceptate de autoritățile politice și odată cu ele și locurile destinate botezului. Aceste spații au fost denumite²¹ cu termeni grecești „*baptisterium*”, „*kolumbeta*” (loc pentru înot, cisternă), „*loutron*” (baie, loc pentru spălare) sau latini „*piscina*” (lac pentru pești sau bazin de înot), „*fons*” (izvor, fântână), „*baleum*” (loc pentru îmbăiere) și „*lavacrum*” (loc pentru spălare). Tertulian amintește în plus despre botezul înfăptuit într-o „*alveo*” (cadă)²². Creștinii au folosit o perioadă o terminologie distinctă pentru baptistiere numindu-le „*fontisterion*”²³, un loc al iluminării.

Remarcăm faptul că în reprezentările baptismale timpurii botezul are loc în aer liber²⁴ indiferent dacă este vorba despre un râu, mare sau bazine exterioare. Cel mai vechi baptistier interior descoperit până în prezent este cel de la *Dura Europos*²⁵ din estul Siriei care datează din anul 249 descoperit într-o cameră a unei locuințe folosite aparent și pentru întâlnirile bisericii locale. Cu timpul, aceste baptistiere, aflăm din iconografia primelor secole, încep să fie decorate fie cu elemente grafice mono sau policrome care fac trimitere la relatări biblice, fie cu texte sacre, monograma CHI-RO sau pur și simplu redau varii motive geometrice sau florale. Pe măsură ce analiza diacronică avansează, apar noi elemente decorative care influențează inclusiv forma baptistierelor. Apar baptistiere octogonale, cum este cazul

19 Ciprian, „Cyprian: Epistles of Cyprian - Christian Classics Ethereal Library”, sec. LXX, data accesării 10 iunie 2020, <https://ccel.org/ccel/cyprian/epistles/anf05.iv.iv.lxx.html>.

20 Jensen, *Living Water*, 41.

21 Ferguson, *Baptism in the Early Church*, part. VII epub.

22 Tertullian, *Complete Works of Tertullian* (Delphi Classics, 2018), cap. IV.

23 Ferguson, *Baptism in the Early Church*, part. VII.

24 Jensen, *Living Water*, 129; Fecioru, „Învățătură a celor doisprezece apostoli”.

25 Jensen, *Living Water*, 131. Este vorba despre un bazin de circa 1.6m lungime, 1m lățime și 1m adâncime plasat într-o nișă a unei case care a servit cel mai probabil ca loc de întâlnire al bisericii.

baptistierului arian din Ravenna, Italia secolul V, al celui din Albegna, Liguria, secolul VI „simbol al noii creații”,²⁶ al zilei a opta, o temă care amintește de ziua Învierii. Deși forma rectangulară predomină, regăsim, pe lângă forma octogonală amintită anterior, și variante rotunde, hexagonale sau, mult mai aproape de ethosul creștin, chiar cruciforme.

Pregătirea pentru botez

Tertulian face o descriere a actului botezului specificând în *De Baptismo*²⁷ că persoanele care urmau să fie botezate erau mai înainte de toate verificate să corespundă standardelor comunitare în sensul că existau categorii sociale care nu erau admise la botez decât cu condiția renunțării la practicarea unei meserii care era considerată incompatibilă cu creștinismul. Printre aceste meserii regăsim proprietarii de bordeluri, meșteșugarii care făceau și comercializau idoli, actorii, conducătorii de care de curse, gladiatorii și preoții păgâni.²⁸ După acest triaj, persoanele admise erau îndemnate să se roage în mod repetat, să postească²⁹ și să îngenuncheze și să vegheze în cursul nopții.

Deși botezul propriu-zis era un act simplu, lipsit de somptuozi-tate, descris de același autor, drept un act făcut fără prea mare pompă în care credinciosul era cufundat și se rosteau câteva cuvinte după care se puneau mâinile peste noul creștin, actul în sine nu era lipsit de eficacitate. De altfel, se pare că acesta a și fost motivul pentru care Tertulian așterne în scris ideile sale despre botez. Pe scurt, el îi răspunde unui lider gnos-tic ce pune la îndoială eficacitatea botezului.³⁰ În sprijinul afirmațiilor sale face o paralelă cu Ioan 5 unde acțiunea îngerului este repetată și în cazul botezului.³¹ Ciprian, amintește în jurul anului 250 de rugăciunea pentru sfințirea apei și îi atribuie și valențe sacramentale și tot el descrie

26 Justo L. González, *The Story Luke Tells: Luke's Unique Witness to the Gospel* (Eerdmans, 2015), 106. Jensen, *Living Water*, 188 și urm.

27 Tertullian, *Complete Works of Tertullian* (Delphi Classics, 2018) *De Baptismo*.

28 Christoph Marksches, *Christian Theology and Its Institutions in the Early Roman Empire: Prolegomena to a History of Early Christian Theology*, Baylor-Mohr Siebeck Studies in Early Christianity (Baylor University Press, 2015), 41.

29 Iustin Martirul, „Church Fathers: The First Apology (St. Justin Martyr)”, cap. LXI, data accesării 11 iunie 2020, <https://www.newadvent.org/fathers/0126.htm>.

30 Roy Kearsley, „Baptism Then and Now: Does Moltmann Bury Tertullian or Praise Him?”, în *Dimensions of Baptism*, ed. Anthony R. Cross și Stanley E. Porter, Journal for the Study of the New Testament / Supplement Series 236–252 (London u.a.: Sheffield Academic Press, 2002), 236–52.

31 Tertullian, *Complete Works of Tertullian*.

modalitatea de efectuare a botezului copiilor.³² Ioan Gură de Aur redă³³ inclusiv din perspectivă cronologică și în maniera specifică atât din punct de vedere praxiologic, cât și teologic felul în care trebuie să se desfășoare și să fie înțeleas actul propriu-zis al botezului:

Mințile și sufletele lor trebuie curățite, iar ei trebuie să fie conștienți de actuala lor captivitate față de Diavol, astfel încât să fie mai sensibili la marea eliberare și salvare pe care o reprezintă botezul. În ritualul botezului li se va cere de către preot întâi de toate să declare „Renunț la tine, Satan, la pompele tale, la serviciile tale și la lucrările tale,” apoi „intru în slujba ta, o, Hristoase.”³⁴

Renunțarea la Satan avea loc în antecamera baptismală în timp ce erau îndreptați cu fața spre Apus.³⁵ Toate aceste formule baptismale care surprind, în opinia lui Holmes și un serviciu de exorcizare care se desfășura în paralel³⁶ erau rostite în Vinerea Mare, la orele 15.00 atunci când se presupune că a murit Mântuitorul. Apoi, candidații erau uniți cu untdelemn pentru a fi protejați în răstimpul de până la botez. A două ungere avea loc în sâmbăta de dinaintea Paștelui după ce, în prealabil erau dezbrăcați³⁷ de veșmintele lor, dar și de orice alt element străin cum ar fi podoabele sau agrafele de păr în cazul femeilor.

32 Ciprian în Ciprian, „Church Fathers: Epistle 58 (Cyprian of Carthage)”, data accesării 10 iunie 2020, <https://www.newadvent.org/fathers/050658.htm>; Ciprian, „Cyprian: Epistles of Cyprian - Christian Classics Ethereal Library”

33 Bradley K. Storin, „John Chrysostom, Baptismal Instructions”, în *The Cambridge Edition of Early Christian Writings*, ed. Ellen Muehlberger, 1 ed (Cambridge University Press, 2017), 244–72; Raymond F. G. Burnish, „Baptismal Preparation Under the Ministry of St John Chrysostom in Fourth Century Antioch”, în *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R.E.O. White*, ed. Stanley E. Porter și Anthony R. Cross, 1 st Edition (Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 1999), 379–401.

34 Ioan Gură de Aur *apud* Stephen R. Holmes, „Baptism: Patristic Resources for Ecumenical Dialogue”, în *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies* (Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 2003), 253–67.

35 Reidar Hvalvik și Karl Olav Sandnes, *Early Christian Prayer and Identity Formation, Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament* (Mohr Siebeck, 2014), 67. Chiril oferă și o explicație cu valențe mistice pronunțate susținând că spre Apus este locul întunericii, condus de Prințul Întunericii. Iar proaspătul încreștinat se întoarce apoi dinspre Apus, spre Răsărit, locul în care se află grădina Edenului. Întoarcerea spre Răsărit echivalează cu întoarcerea spre Hristos.

36 Holmes, „Baptism: Patristic Resources for Ecumenical Dialogue”.

37 Markschies, *Christian Theology and Its Institutions in the Early Roman Empire*, 142; Jensen, *Living Water*, 139, 158–59; Holmes, „Baptism: Patristic Resources for Ecumenical Dialogue”, 258.

Practica are, în opinia lui Jensen³⁸, reminiscențe în băile purificatoare iudaice (*mikvaoth*) care interzicea purtarea chiar și a unui ac de păr sau agrafă. În privința ținutei candidatului, trebuie să specificăm faptul că nu există un consens printre cercetători³⁹ care consideră că termenul grecesc folosit pentru nuditate, *gymnos* are un sens mult mai larg decât i-a fost atribuit. În situația în care botezul se oficia fără veșminte⁴⁰, iar Jensen citat anterior consideră că sunt suficiente argumente de natură documentară care susțin această ipoteză, atunci este foarte probabilă o segregare a sexelor, acest lucru având drept consecință implicită oficierea lui atât de către bărbați cât și de către femei.

În privința modului în care este făcut botezul, distingem trei practici: imersiune singulară sau întreită, turnare sau stropire,⁴¹ niciuna dintre cele trei variante nefiind impusă până în secolul al patrulea. Terminologia baptismală folosită precum și locul în care se face botezul lasă suficient loc pentru oricare dintre cele trei variante amintite.

Tipologii contemporane ale botezului

În timp, odată cu apariția noilor tradiții confesionale din cadrul creștinismului, praxiologia și teologia botezului s-au diferențiat atât de mult încât elementele comune ale tradiției creștine au rămas tot mai puține. În anul 1982, Consiliul Mondial al Bisericilor, o organizație care militează pentru părtășia bisericilor creștine, a adoptat la întâlnirea plenară a comisiei Faith and Order, un document care explorează puntea comună de dialog dintre multiplele confesiuni creștine în privința înțelegerii botezului, a euharistiei și a slujirii. Documentul numit *Botez, Euharistie și Slujire*⁴² care se împarte în două părți identificate de Paul

38 Jensen, *Living Water*, 163.

39 Laurie Guy, „«Naked» Baptism in the Early Church: The Rhetoric and the Reality”, *Journal of Religious History* 27, nr. 2 (iunie 2003): 133–42.

40 Jensen, *Living Water*, 164.

41 Jensen, 136–42.

42 „Baptism, Eucharist and Ministry (Faith and Order Paper No. 111, the «Lima Text») — World Council of Churches”, <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text> data accesării 2 iunie 2020, „Baptism, Eucharist and Ministry”, *International Review of Mission* 72, nr. 286 (aprilie 1983): 157–98.

Fiddes drept teologică și teoretică⁴³, a stat la baza ulterioarelor dialoguri între confesiunile creștine.

Reacția baptistă la Botez, *Euharistie și Slujire* a fost una extinsă dar nu neapărat consensuală cu privire la recunoașterea mutuală a botezului. Îi amintim aici *inter alia* pe teologul britanic Paul Fiddes,⁴⁴ care este oarecum rezervat cu privire la o perspectivă comună date fiind contextele teologice actuale, Neville Callam⁴⁵ fostul Secretar General al Alianței Mondiale Baptiste, dar au existat și reacții din spectrul liturgic înrudit precum Fernando Enns⁴⁶, menonit, Charles Davis⁴⁷, teolog anglican, Dagmar Heller⁴⁸, luteran, David Thompson⁴⁹, reformat alături de mulți alții.

Documentul susține, printre altele, că botezul este înrădăcinat în lucrarea lui Isus din Nazaret care este Domnul crucificat și înviat, că reprezintă intrarea în Noul Legământ, că este darul lui Dumnezeu și că trebuie administrat în numele Sfintei Treimi, că este o poruncă dată ucenicilor înfăptuită fără rețineri de către aceștia după cum relatează scrierile Noului Testament alături de scrierile Părinților bisericești. Botezul are, conform documentului amintit, multiple semnificații⁵⁰, cum ar fi: semnul noii vieți în Isus Hristos, participarea în moartea și învierea Sa, spălarea de păcate, naștere din nou, îmbrăcarea cu Hristos, o reînnoire prin Duhul, experiența salvării din potop, eliberarea din robie și libertatea în care

43 Paul S. Fiddes, „Baptism and the Process of Christian Initiation”, în *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies* (Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 2003), 284.

44 Fiddes, „Baptism and the Process of Christian Initiation”, 2003.

45 Neville G. Callam, „Baptists and the Subject of Baptism: Any Real Progress during the Last 25 Years?”, *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 334–61.

46 Fernando Enns, „The Exclusivity of Adult Baptism and the Inclusivity of Infant Baptism - Dialoguing with Mennonites: Consensus, Convergences and Divergences, Differences, and Desiderata”, *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 395–410.

47 Charles Davis, „Today's Culture and the Meaning of Baptism”, *The Ecumenical Review* 39, nr. 2 (aprilie 1987): 163–72.

48 Dagmar Heller, „Toward One Baptism: The Discussions on Mutual Recognition of Baptism in an International Perspective”, *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 436–49; Dagmar Heller, „Baptism - the Basis of Church Unity?”, *The Ecumenical Review* 50, nr. 4 (octombrie 1998): 480–90.

49 David M. Thompson, „The Exclusive Baptism of Believers: Some Questions for Wider Discussion”, *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 326–33, <https://doi.org/10.1111/erev.12174>.

50 „Baptism, Eucharist and Ministry (Faith and Order Paper No. 111, the «Lima Text») — World Council of Churches”.

barierele legate de sex, rasă sau statut social sunt eliminate. Fiecare dintre aceste metafore fiind însoțită de o documentare scripturală.

Atunci când vorbește despre practica botezului, sunt prezentate ambele nuanțe praxiologice întâlnite în întregul spectru eclezial: pedobaptismul și credobaptismul. În privința primului, documentul acceptă faptul că deși practica botezării copiilor în perioada apostolică nu poate fi exclusă⁵¹, totuși, botezul rezultat în urma mărturisirii credinței personale este mult mai bine atestat în documentele Noului Testament.⁵² Cu timpul, practica botezului a trecut printr-o serie de forme⁵³ care au dus la asumarea pedobaptismului drept practică normală⁵⁴ validată teologic de către unele tradiții ecleziale, dar pusă la îndoială uneori chiar de teologi din propria tradiție confesională⁵⁵, în timp ce altele s-au limitat la credobaptism. În cazul comunităților credobaptismale s-a eliminat inclusiv caracterul sacramental al botezului cum este în cazul bapțiștilor români unde botezul este înțeles într-o cheie simbolică nemaifiind numit „sacrament în adevăratul sens al cuvântului.”⁵⁶ Punctul comun pe care însă îl regăsim la toate tradițiile ecleziale este acela că botezul este administrat credincioșilor care vin din alte religii sau care nu au manifestat niciun fel de atașament până la momentul botezului, dar care acceptă credința creștină și participă la instruirea catehetică.

Textul publicat de Consiliul Mondial al Bisericii cu privire la botez a intenționat să găsească un echilibru între cele trei tradiții ecleziale majore (răsăriteană, apuseană și protestantă) mutând accentul de la sacramente spre manifestarea lui în context eclezial specific. Lucrul acesta nu a stârnit

51 David F. Wright, „Infant dedication in the Early Church”, în *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R.E.O. White*, 1st edition (Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 1999), 352–78; Joachim Jeremias, *Infant Baptism in the First Four Centuries* (Eugene, Or.: Wipf and Stock, 2004).

52 „Baptism, Eucharist and Ministry (Faith and Order Paper No. 111, the «Lima Text») — World Council of Churches”.

53 Max Thurian și Geoffrey Wainwright, *Baptism and Eucharist ecumenical convergence in celebration* (Eerdmans, 1986), 9 și urm.

54 Holmes, „Baptism: Patristic Resources for Ecumenical Dialogue”.

55 Karl Barth, *Church Dogmatics, Vol. 4.4, Section 75: Fragment The Foundation of the Christian Life Baptism- The Doctrine of Reconciliation, Study Edition 30, Edition 22 edition* (London ; New York: T&T Clark, 2010); Jeremias, *Infant Baptism in the First Four Centuries*. Everett Ferguson, *The Early Church at Work and Worship, Volume 2: Catechesis, Baptism, Eschatology, and Martyrdom* (James Clarke & Co, 2014), 155–65.

56 Colda, „De ce taine și nu simboluri? Contextul dogmatic al practicării sfințelor taine în Biserica Ortodoxă”.

însă interesul scontat⁵⁷ în ciuda eforturilor comune în mare parte și datorită faptului că practicarea botezului în context eclezial a fost marcată de o rigurozitate canonică reglementată prin intermediul unor "canoane sau sinoade locale"⁵⁸ al căror scop a fost menținerea unității ecleziale. Cu toate acestea, teologul baptist, Paul Fiddes vede o triadă a actului baptismal așa cum apare în textul *Botez, Euharistie și Slujire* în sensul de instruire în credință, abluțiunea propriu-zisă și participarea la viața comunității.⁵⁹ El este optimist considerând că și baptiștii și alte tradiții confesionale, în special ortodoxii, rezonează cu ideea botezului ca act inițiativ.⁶⁰ Pe scurt, botezul nu trebuie disociat de întregul context al devenirii creștine. Pentru baptiști, de exemplu, procesul în sine este un act liturgic simbolic⁶¹, fără ca acesta să poarte o încărcătură sacramentală anume.

Botez, Euharistie și Slujire poate fi sintetizat în accepțiunea al lui Robert Welsh, secretar general al Consiliului Ecumenic Consultativ cu privire la Ucenicizare în șase principii și practici de bază:

1. În calitate de ucenici ai lui Hristos, am căutat întotdeauna să ne extragem interpretările și practica botezului din înțelegerea și mărturia bisericii primare așa cum este ea reflectată în Noul Testament.
2. Botezul este înrădăcinat în viața, moartea și învierea lui Isus Hristos. Botezul reprezintă intrarea în noua viață în Hristos și intrarea în noul legământ dintre Dumnezeu și poporul lui Dumnezeu.
3. Botezul credincioșilor este cea mai clar atestată practică a botezului în Noul Testament.
4. Ucenicii au prețuit și au practicat afundarea ca mod de înfăptuire a botezului care este o expresie vie a realității că prin intermediul botezului individul participă la moartea, îngroparea și învierea lui Hristos în care păcatele persoanei sunt îngropate, vechiul Adam

57 Vezi în acest sens Vlassios Phidas, „Baptism and Ecclesiology”, *The Ecumenical Review* 54, nr. 1 (4 ianuarie 2002): 39–47.

58 Phidas, 41.

59 Paul S. Fiddes, „Baptism and the Process of Christian Initiation”, *The Ecumenical Review*, 4 ianuarie 2002.

60 Fiddes, „Baptism and the Process of Christian Initiation”, 2003; Christopher J. Ellis, „The Baptism of Disciples and the Nature of the Church”, în *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies*, ed. Stanley E. Porter și Anthony R. Cross (Sheffield Academic Press, 2002), 333–53.

61 ***, *Mărturisirea de credință a Cultului Creștin Baptist* (București: Editura Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România, 2009), 21–23.

este răstignit cu Hristos, iar cei care se botează sunt înviați într-o viață nouă prin puterea Duhului Sfânt.

5. Prin intermediul botezului, persoanele sunt unite cu Hristos și unii cu alții într-o singură biserică care transcende timpul și spațiul. Botezul este, prin urmare, legătura de bază a unității și reprezintă o chemare adresată tuturor credincioșilor și bisericilor de a depăși diviziunile.
6. Există o relaționare intimă și o legătură între botez și euharistie (Cina Domnului). Harul lui Dumnezeu primit în urma botezului este hrănit și întărit prin participarea regulată în celebrarea sfintei împărtășanii.⁶²

În urma textului publicat de Consiliul Mondial al Bisericilor s-au născut o serie de răspunsuri care au provenit din întregul spectru confesional. Mai mult, a existat chiar și propuneri pentru o liturghie baptismală comună⁶³ atât pentru un copil cât și pentru un adult în care este invocată fiecare persoană a Sfintei Treimi. Actul în sine este săvârșit după declarația de credință care are propusă următoarea formă:

Crezi în Dumnezeu, Tatăl Atotputernic, creatorul cerului și al Pământului?

Da, cred.

Crezi în Isus Hristos, Singurul Său Fiu, Domnul nostru; conceput prin puterea Duhului Sfânt, născut din fecioara Maria, care a suferit sub Pilat din Pont, a fost crucificat, a murit și a fost îngropat și s-a pogorât între cei morți, a înviat a treia zi, s-a înălțat la cer și șade la dreapta Tatălui și va să vie cu slavă să judece viii și morții?

Da, cred.

Crezi în Duhul Sfânt, în sfânta biserică catolică (universală), în comuniunea sfinților, în iertarea păcatelor, în învierea trupului și în viața veșnică?

Da, cred.⁶⁴

62 Robert K. Welsh, „Believers' Baptism in the Disciples of Christ: Believers' Baptism in the Disciples of Christ”, *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 386–94.

63 Thurian și Wainwright, *Baptism and Eucharist ecumenical convergence in celebration*, 94–96.

64 Thurian și Wainwright, 96.

Accentul în cazul botezului din perspectivă răsăriteană, pe lângă aspectele sacramentale pe care acesta le presupune, cade pe caracterul răscumpărător al lui Hristos, iar actul în sine „denotă participarea celor care se botează în ascultarea de Hristos, al doilea Adam”⁶⁵ Botezul este primul dintre sacramentele Bisericii Răsăritene și este urmat de Sfânta Euharistie într-o ordine precisă. Schimbarea acestei ordini duce, în înțelegerea Răsăriteană, la respingerea⁶⁶ oricărei alte forme de botez, incluzând aici botezul credinței și cum este el înțeles în alte tradiții ecleziale.

Intrarea în biserică, și bapțiștii din România acceptă această formulă⁶⁷, prin intermediul botezului sau încreștinarea, este înțeleasă în termenii deciziei personale de „imitare a întregului mod de viață al lui Hristos.”⁶⁸ Totodată botezul, în percepție răsăriteană este asociat cu deschiderea posibilității primirii Duhului Sfânt care este condiționat de procesul încreștinării.⁶⁹ *Mărturisirea de credință* a bapțiștilor din România amintește necesitatea pocăinței ca act premergător botezului:

Pentru ca cineva să fie botezat, el trebuie să primească mai întâi mântuirea, ca să aibă un cuget curat; trebuie deci să fi îndeplinit condițiile mântuirii: pocăința și credința. Copiii, întrucât nu pot mărturisi că au îndeplinit aceste condiții nu pot fi admiși pentru botez.⁷⁰

Cu toate acestea, sunt situații în care botezul poate fi perceput diferit în contextul comunităților locale, iar comunitățile baptiste nu fac excepție⁷¹. Când acest lucru se întâmplă, botezul nu mai este criteriul *sine qua non* pentru a fi membru într-o biserică baptistă în mare parte datorită faptului că botezul este unul dintre pașii inițiatori ai credinței creștine.

65 Phidas, „Baptism and Ecclesiology”, 43.

66 Phidas, 44.

67 ***, *Mărturisirea de credință a Cultului Creștin Baptist* (București: Editura Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România, 2009), 21–23; Kenneth Roxburgh, semnaleză o serie de diferențe semnificative între membrii aceleiași confesiuni, din aceeași țară. Vezi de exemplu cazul bapțiștilor din Scoția: „Baptism and Closed Membership Among Scottish Baptists”, în *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R.E.O. White*, ed. Stanley E. Porter și Anthony R. Cross (Sheffield Academic Press, 1999), 430–66.

68 Phidas, „Baptism and Ecclesiology”, 44.

69 Phidas, 44.

70 ***, *Mărturisirea de credință a Cultului Creștin Baptist*, 21–23.

71 Bill J. Leonard, „Bible, Ordinances, and Polity”, în *Baptists in America* (Columbia University Press, 2005), 129–56.

Botezul trebuie privit într-un context teologic mai larg în care trebuie să avem în vedere pocăința de păcate, primirea Duhului Sfânt și primirea propriu-zisă în biserica locală. Pentru a diferenția întreaga paletă liturgică, am putea împărți praxiologia pe următoarele paliere majore, fiecare cu derivațiile sale de rigoare:

1. Membralitate închisă care presupune admiterea celor care au trecut prin botezul prin afundare totală cu corolarul Cinei închise adică al admiterii a membrilor botezați;
2. Membralitate parțial deschisă unde nu este cerută o anumite formă de botez pentru a fi primit ca membru.
3. Membralitate total deschisă unde apartenența este o opțiune deschisă, dar pentru a putea obține o poziție eclezială, persoana trebuie să fie botezată.
4. Membralitate liberă în care botezul este practicat fără ca cineva să devină automat membru într-o biserică.

O punte comună de discuție o reprezintă înțelegerea generală a botezului în termeni identitari. Actualmente, abordarea exclusivistă a botezului în afara tradiției ecleziale răsăritene este reconsiderată în sensul că pot fi acceptate ca valide și alte practici baptismale existente în afara tradiției amintite anterior. În cuvintele profesorului Vlassios Phidas, amintit anterior, care sumarizează canonul 69 al Sinodului de la Cartagina din 419,

„este evident că Biserica Ortodoxă, dat fiind că participă în mod oficial la dialogurile teologice bi sau multilaterale pentru reunirea creștinilor, a acceptat cel puțin existența reală și chiar validitatea botezului din cadrul bisericilor creștine sau a confesiunilor cu care se află în dialog... De fapt, recunoașterea existenței sau chiar a validității botezului din cadrul bisericilor sau al confesiunilor creștine care nu sunt în comuniune cu biserica ortodoxă nu este doar în acord cu identitatea eclezială a bisericii ortodoxe, ci este în același timp, o datorie a bisericii ortodoxe întrucât cu toate că biserica nu este afectată în niciun fel de această recunoaștere, ea proiectează prin acest mijloc asupra celor ce sunt aproape sau departe, necesitatea restaurării unității în cadrul bisericii.”⁷²

72 Phidas, 46-47.

Reținem din praxiologia botezului dezvoltată în diverse tradiții ecleziale că unul dintre criteriile absolute, nu singurul, este prezența elementului cristologic.

Punctul comun pe care însă îl regăsim la toate tradițiile ecleziale este acela că botezul este administrat credincioșilor care vin din alte religii sau care nu au manifestat niciun fel de atașament până la momentul botezului, dar care acceptă credința creștină și participă la instruirea catehetică.

Concluzii

Am putea rezuma analizând diacronic praxiologia credo-baptismală că individul este înzestrat înainte de toate cu libertatea deciziei în ceea ce privește aderența la un set de credințe religioase, iar botezul credinței este una dintre formele de manifestare a acestei libertăți de conștiință. În urma analizei succinte, am putea deduce că în context credo-baptismal, botezul poate fi considerat, pe lângă valențele teologice pe care le presupune, un exercițiu public al integrității și al libertății de conștiință din mai multe considerente. În primul rând, în cadrul comunităților credale botezul este înfăptuit doar în urma unei mărturisiri personale a individului. Acesta din urmă este singurul îndreptățit în baza propriilor convingeri să decidă în ceea ce privește parcursul spiritual. În al doilea rând, această mărturisire este publică, fapt care implică responsabilizarea persoanei și evaluarea integrității spirituale înainte de botez în context public. În comunitățile credo-baptismale românești comunitatea joacă un rol semnificativ în praxiologia baptismală până acolo încât poate face apel la dreptul de *veto* atunci când consideră întemeiată utilizarea lui. În cele din urmă, fiind un act public asumat în urma analizei integrității în mod public, acest fapt duce la o responsabilizare *post factum* a noului credincios în special asupra felului în care decide să își manifeste credința asumată.

Bibliografie

- ♦ ***. *Mărturisirea de credință a Cultului Creștin Baptist*. București: Editura Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România, 2009.
- ♦ „Baptism, Eucharist and Ministry”. *International Review of Mission* 72, nr. 286 (aprilie 1983): 157–98.

- ✦ „Baptism, Eucharist and Ministry (Faith and Order Paper No. 111, the «Lima Text») — World Council of Churches”. Document. Data accesării 2 iunie 2020. <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text>.
- ✦ Barth, Karl. *Church Dogmatics, Vol. 4.4, Section 75: Fragment The Foundation of the Christian Life Baptism- The Doctrine of Reconciliation, Study Edition 30*. Edition 22 edition. London ; New York: T&T Clark, 2010.
- ✦ Burnish, Raymond F. G. „Baptismal Preparation Under the Ministry of St John Chrysostom in Fourth Century Antioch”. În *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R.E.O. White*, ediție de Stanley E. Porter și Anthony R. Cross, 1 st Edition., 379–401. Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 1999.
- ✦ Callam, Neville G. „Baptists and the Subject of Baptism: Any Real Progress during the Last 25 Years?” *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 334–61.
- ✦ Ciprian. „Church Fathers: Epistle 58 (Cyprian of Carthage)”. Data accesării 10 iunie 2020. <https://www.newadvent.org/fathers/050658.htm>.
- ✦ ———. „Cyprian: Epistles of Cyprian - Christian Classics Ethereal Library”. Data accesării 10 iunie 2020. <https://ccel.org/ccel/cyprian/epistles/anf05.iv.iv.lxx.html>.
- ✦ Colda, Teodor-Ioan. „De ce taine și nu simboluri? Contextul dogmatic al practicării sfințelor taine în Biserica Ortodoxă”. *Pleroma* XV, nr. 2 (2013): 97–122.
- ✦ Davis, Charles. „Today’s Culture and the Meaning of Baptism”. *The Ecumenical Review* 39, nr. 2 (aprilie 1987): 163–72.
- ✦ Ellis, Christopher J. „The Baptism of Disciples and the Nature of the Church”. În *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies*, ediție de Stanley E. Porter și Anthony R. Cross, 333–53. Sheffield Academic Press, 2002.
- ✦ Enns, Fernando. „The Exclusivity of Adult Baptism and the Inclusivity of Infant Baptism - Dialoguing with Mennonites: Consensus, Convergences and Divergences, Differences, and Desiderata”. *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 395–410.
- ✦ Fecioru, Dumitru, trad. „Învățătura a celor doisprezece apostoli”. În *Scrierile Părinților Apostolici*, 15–38. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1995.

- ✦ Ferguson, Everett. *Baptism in the Early Church*. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2009.
- ✦ ———. *The Early Church at Work and Worship, Volume 2: Catechesis, Baptism, Eschatology, and Martyrdom*. James Clarke & Co, 2014.
- ✦ Fiddes, Paul S. „Baptism and the Process of Christian Initiation”. *The Ecumenical Review*, 4 ianuarie 2002.
- ✦ ———. „Baptism and the Process of Christian Initiation”. În *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies*, 280–302. Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 2003.
- ✦ González, Justo L. *The Story Luke Tells: Luke's Unique Witness to the Gospel*. Eerdmans, 2015.
- ✦ Guy, Laurie. „«Naked» Baptism in the Early Church: The Rhetoric and the Reality”. *Journal of Religious History* 27, nr. 2 (iunie 2003): 133–42.
- ✦ Heller, Dagmar. „Baptism - the Basis of Church Unity?” *The Ecumenical Review* 50, nr. 4 (octombrie 1998): 480–90.
- ✦ ———. „Toward One Baptism: The Discussions on Mutual Recognition of Baptism in an International Perspective”. *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 436–49.
- ✦ Hengel, Martin. „Confessing and Confession”. În *Earliest Christian History: History, Literature, and Theology. Essays from the Tyndale Fellowship in Honor of Martin Hengel*, ediție de Michael F. Bird și Jason Maston, 589–623. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2.Reihe. Mohr Siebeck, 2012.
- ✦ Holmes, Stephen R. „Baptism: Patristic Resources for Ecumenical Dialogue”. În *Dimensions of Baptism: Biblical and Theological Studies*, 253–67. Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 2003.
- ✦ Hurtado, Larry W. *At the Origins of Christian Worship: The Context and Character of Earliest Christian Devotion*. Grand Rapids, Mich: Wm. B. Eerdmans-Lightning Source, 2000.
- ✦ Hvalvik, Reidar, și Karl Olav Sandnes. *Early Christian Prayer and Identity Formation*. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament. Mohr Siebeck, 2014.
- ✦ Iustin Martirul. „Church Fathers: The First Apology (St. Justin Martyr)”. Data accesării 11 iunie 2020. <https://www.newadvent.org/fathers/0126.htm>.
- ✦ Jensen, Robin. *Living Water: Images, Symbols, and Settings of Early Christian Baptism*. Brill, 2010.
- ✦ Jensen, Robin M. *Face to Face: Portraits of the Divine in Early Christianity*. Fortress Press, 2004.

- ✦ Jeremias, Joachim. *Infant Baptism in the First Four Centuries*. Eugene, Or.: Wipf and Stock, 2004.
- ✦ Kearsley, Roy. „Baptism Then and Now: Does Moltmann Bury Tertullian or Praise Him?” În *Dimensions of Baptism*, ediție de Anthony R. Cross și Stanley E. Porter, 236–52. *Journal for the Study of the New Testament / Supplement Series* 236–252. London u.a.: Sheffield Academic Press, 2002.
- ✦ Leonard, Bill J. „Baptist Beliefs and Practices”. În *Baptists in America*, 65–90. Columbia University Press, 2005.
- ✦ ———. „Bible, Ordinances, and Polity”: În *Baptists in America*, 129–56. Columbia University Press, 2005.
- ✦ Marksches, Christoph. *Christian Theology and Its Institutions in the Early Roman Empire: Prolegomena to a History of Early Christian Theology*. Baylor-Mohr Siebeck Studies in Early Christianity. Baylor University Press, 2015.
- ✦ Pardee, Nancy. *The Genre and Development of the Didache: A Text-Linguistic Analysis*. Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2.Reihe (Book 339). Mohr Siebeck, 2012.
- ✦ Pelikan, Jaroslav. *Credo: ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință*. Iași: Polirom, 2010.
- ✦ Phidas, Vlassios. „Baptism and Ecclesiology”. *The Ecumenical Review* 54, nr. 1 (4 ianuarie 2002): 39–47.
- ✦ Rotaru, Ioan-Gheorghe. „Key aspects of the Freedom of Conscience”. *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, 2017, 30–37.
- ✦ ———. „Libertatea religioasă – temelie a demnității umane”. În *Manual pentru liderul Departamentului de Libertate religioasă*, ediție de Daniela Ioana Bordeianu, Erika Androne, și Nelu Burcea, 210–15. București: Casa de editură “Viață și Sănătate”, 2013.
- ✦ ———. „Religious liberty – a natural human right”. *Jurnalul libertății de conștiință*, 2015, 595–608.
- ✦ Roxburgh, Kenneth. „Baptism and Closed Membership Among Scottish Baptists”. În *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R.E.O. White*, ediție de Stanley E. Porter și Anthony R. Cross, 430–66. Sheffield Academic Press, 1999.
- ✦ Storin, Bradley K. „John Chrysostom, Baptismal Instructions”. În *The Cambridge Edition of Early Christian Writings*, ediție de Ellen Muehlberger, 1 ed, 244–72. Cambridge University Press, 2017.
- ✦ Tertullian. *Complete Works of Tertullian*. Delphi Classics, 2018.

- ✦ Thompson, David M. „The Exclusive Baptism of Believers: Some Questions for Wider Discussion”. *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 326–33. <https://doi.org/10.1111/erev.12174>.
- ✦ Thurian, Max, și Geoffrey Wainwright. *Baptism and Eucharist ecumenical convergence in celebration*. Eerdmans, 1986.
- ✦ Varner, William. *The Way of the Didache: The First Christian Handbook: The First Christian Handbook*. Lanham, Md: University Press of America, 2007.
- ✦ Welsh, Robert K. „Believers’ Baptism in the Disciples of Christ: Believers’ Baptism in the Disciples of Christ”. *The Ecumenical Review* 67, nr. 3 (octombrie 2015): 386–94.
- ✦ Williams, Rowan. „Theological Integrity”. *New Blackfriars* 72, nr. 847 (martie 1991): 140–51.
- ✦ Wright, David F. „Infant dedication in the Early Church”. În *Baptism, the New Testament and the Church: Historical and Contemporary Studies in Honour of R.E.O. White*, 1 st edition., 352–78. Sheffield, England: Sheffield Academic Press, 1999.